

Kapitel 3

Den nuvarande krisen i jämförelse med tidigare kriser

Den bild av den ekonomiska, särskilt den industriella, utvecklingen i Sverige som framkommit i kapitel 2 har gett en uppfattning om den roll förändringar i relativpriser har spelat. Sådana förändringar har på samma gång återspeglat och resulterat i en fortgående industriell omvandling. De kan ha varit en följd av exempelvis teknologisk och teknisk utveckling, av att nya mineralfyndigheter eller nya jordbruksområden exploaterats. Härigenom har förutsättningarna påverkats, ibland undanryckts för redan existerande företag och branscher, ofta även i de fall då dessa varit högeffektiva. Förändrade förutsättningar för handeln över gränserna har också lett till ökad eller minskad specialisering och därmed påverkat relativa priser och kostnader. Dessa och liknande förändringar har givit den industriella utvecklingen dess karaktär av en ständig omvandlingsprocess där det centrala draget utgör tillkomsten av nytt och avvecklingen av gammalt.

Som illustreras av ett antal figurer som presenterats ovan har den svenska ekonomins utveckling från jordbrukssamhälle till dagens samhälle, där industri och tjänstesektor dominerar, varit långt ifrån lugn och problemfri. Bortsett från industrialismens barnsjukdomar 1870–1914 och från utvecklingen under själva världskrigen kan man urskilja fyra perioder med särskilt kraftiga störningar i form av mer eller mindre dramatiska konjunkturväxlingar. Dessa fyra perioder kan karakteriseras som ”kriser”. Däremellan har konjunktursvängningarna varit betydligt mindre markerade.

En första kris inträffade i samband med deflationen 1920–1921. Nästa sammanföll med den stora internationella depressionen i början av 1930-talet. Korea-högkonjunkturen och bakslaget efter denna representerar en tredje och 1970-talets sk stagflation, särskilt kring årtiondets mitt, en fjärde kris. I samtliga dessa kriser har ingått fall i industriproduktion och sysselsättning. Stora förändringar har vidare inträffat i investeringarnas omfattning, i exportens och importens andel av bruttonationalprodukten, i

lönsamheten och i relativpriserna. Detta åskådliggörs i figurerna 3.1–3.5, där utvecklingen av centrala variabler under dessa fyra kriser har tecknats.

Huvudsyftet i det följande är att underlätta förståelsen av 1970-talets kris genom att jämföra den med de tidigare kriserna. Är 1970-talets förlopp unikt i någon mening? Var orsakerna till tidigare kriser av annat slag? Hur tog vi oss ur de tidigare kriserna? Fullt tillfredsställande svar på dessa frågor kan naturligtvis inte ges utan mycket mera ingående analyser än de som kan göras här. Utvecklingen under de olika skeden som markerades i kapitel 2 ger dock möjlighet att peka på vissa tämligen tydliga likheter och olikheter i de olika krisernas orsaker och karaktär.

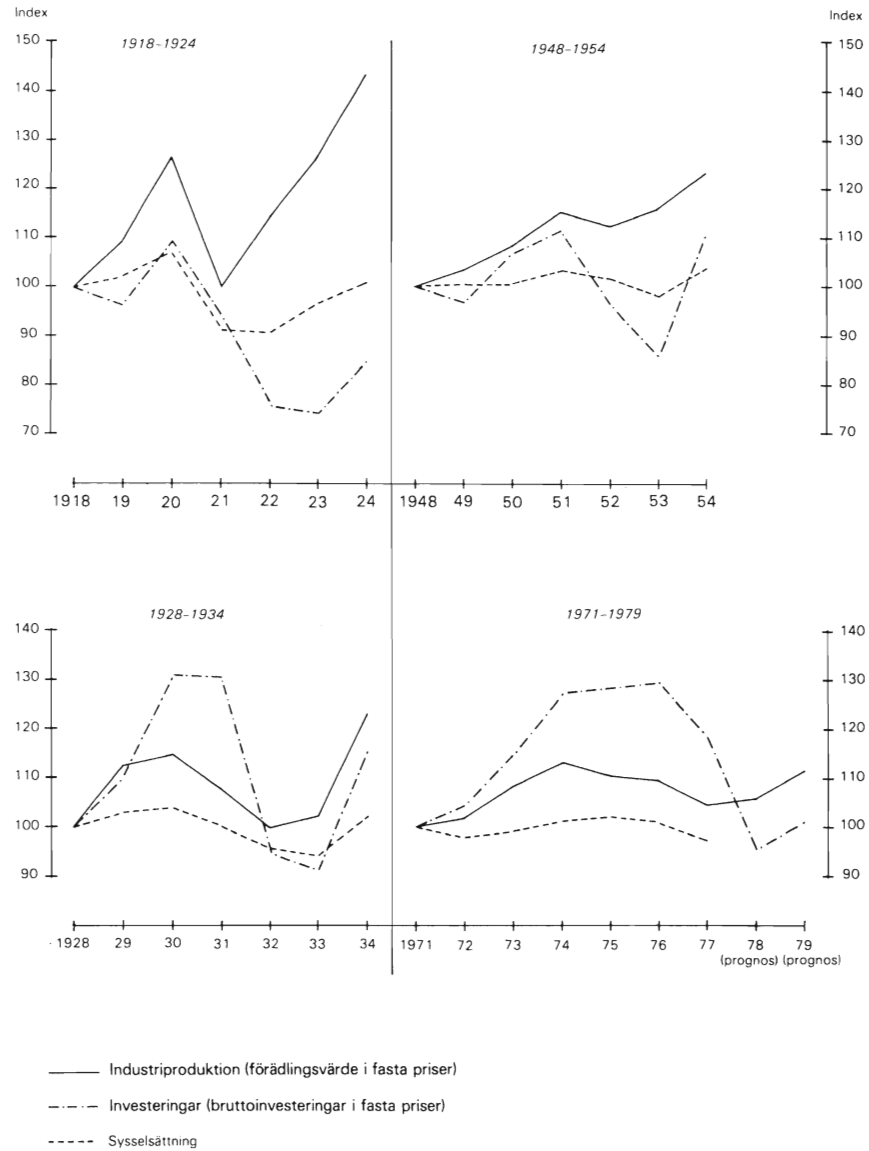
20-talskrisen: Deflation efter en inflationskonjunktur samt stora anpassningsbehov

Krisen 1921 orsakades till stor del av svårigheter och problem i samband med omställningen från Första världskrigets hektiska krigskonjunktur till mera normala fredsförhållanden. Under krigsåren hade en mycket snabb inflation utgjort ett huvudinslag i konjunkturbilden. Fram till 1920 vidmakthölls högkonjunktoren och inflationen av en omfattande lagerpåfyllnad som fick spekulativa inslag därför att man räknade med fortsatt inflation. 1920 inleddes emellertid ett prisfall som inom loppet av ett år mer än halverade priserna. Denna deflation, som utlöstes av den internationella utvecklingen, förvärrades, liksom krisens förlopp överhuvudtaget, av att Sverige förde en hård och målmedveten penning- och valutapolitik för att återföra landet till guldmyntfoten och samma guldparitet som före kriget. Industriproduktionen, som hade återhämtat sig snabbt efter 1918, föll på ett år med en femtedel och sysselsättningen med 15 % (figur 3.1). Under det djupaste krisåret, 1921, föll såväl importens som exportens andelar av bruttonationalprodukten under nivån vid krigsslutet (figur 3.2). Det är knappast en överdrift att säga, att krisen drabbade Sverige hårdare än nästan alla andra industriländer.¹

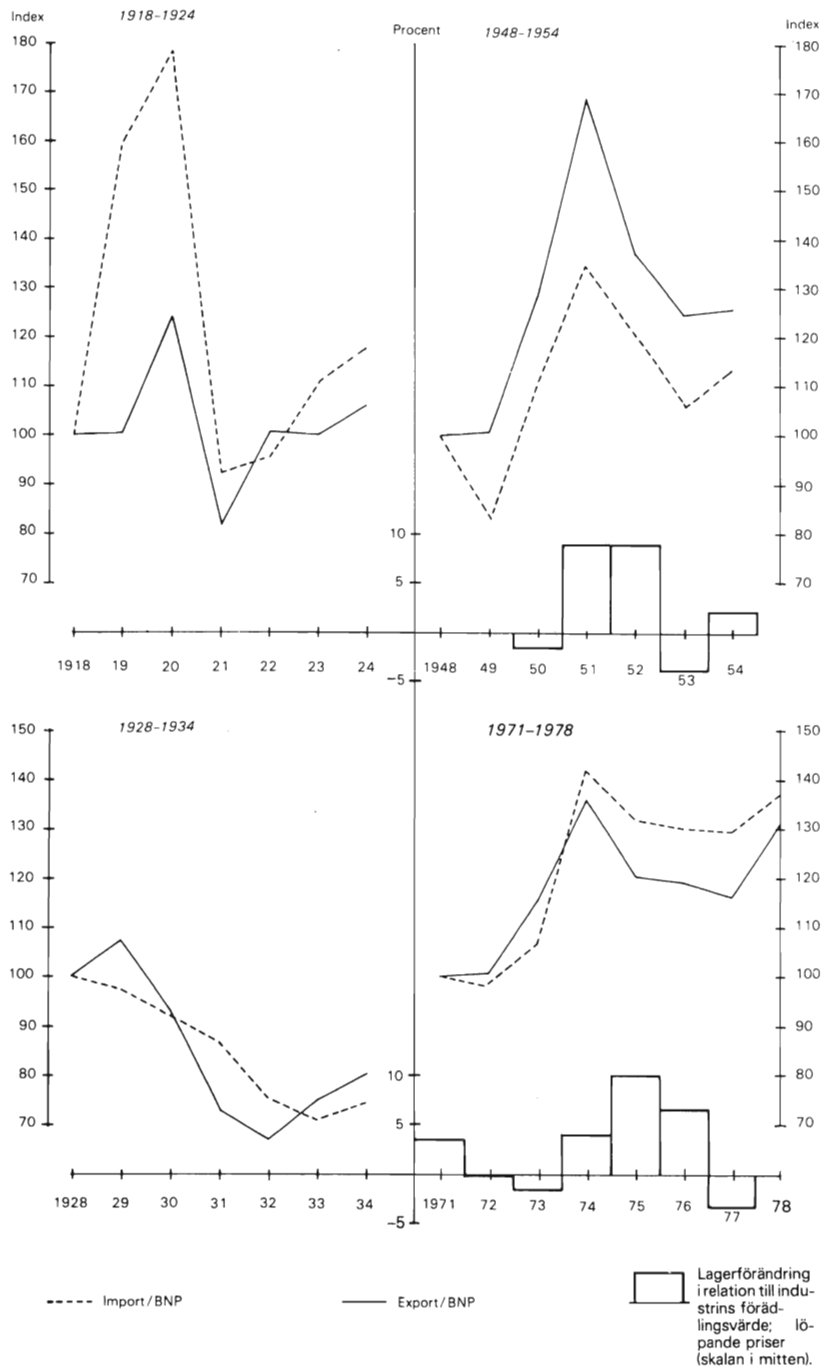
Prisfallet fördelade sig naturligtvis inte lika på alla sektorer utan det blev betydande förskjutningar i relativpriserna (figur 3.3). De industrier som var inriktade på den inhemska konsumtionen utsattes för ett mindre prisfall än

¹ Maddison, A, Phases of Capitalist Development. *Banca Nazionale del Lavoro*, No 121, June, 1977.

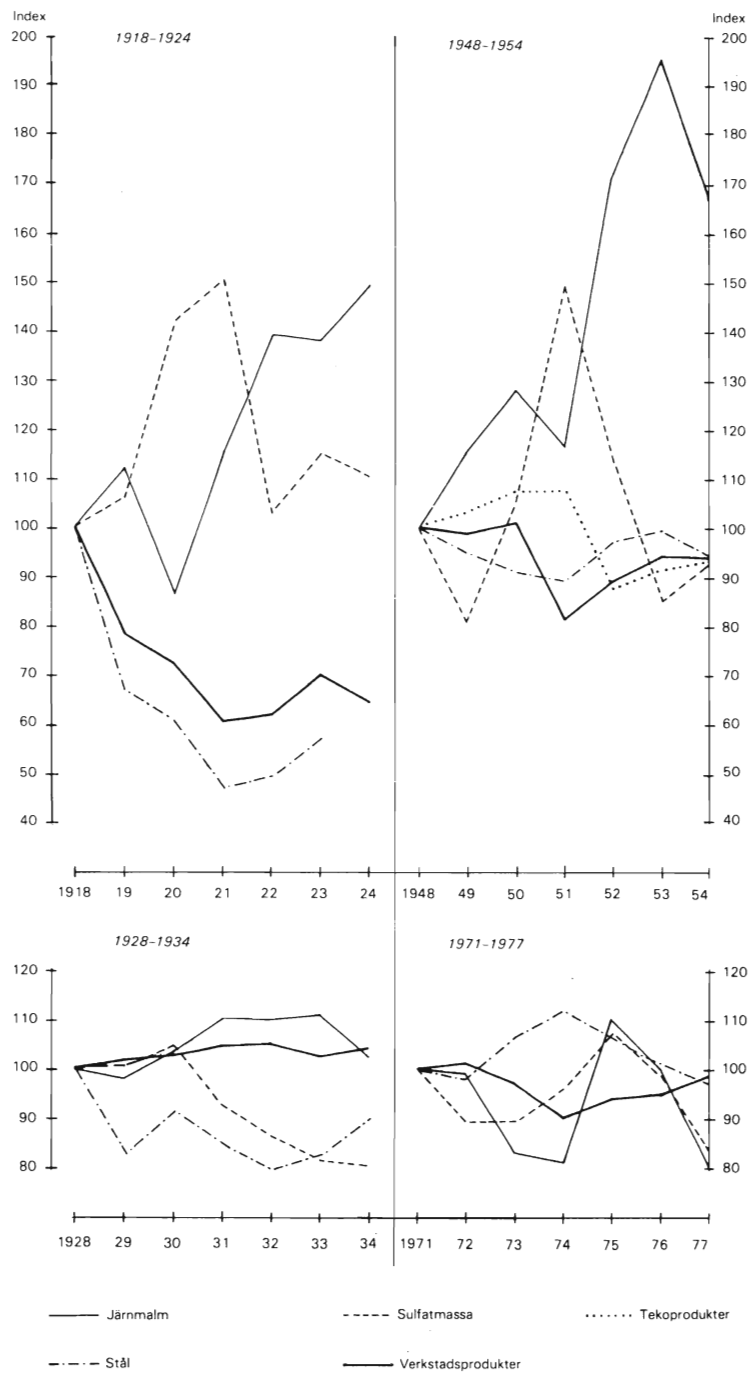
Figur 3.1 Utvecklingen av industriproduktion, investeringar och sysselsättning 1918–1924, 1928–1934, 1948–1954, 1971–1979

Figur 3.2 Utvecklingen av import, export samt lagerförändringar 1918–1924, 1928–1934, 1948–1954, 1971–1978

Figur 3.3 Utvecklingen av relativpriser 1918–1924, 1928–1934, 1948–1954, 1971–1977

industrin i genomsnitt. Likaså klarade sig massaindustrin och framför allt järnmalmegruvorna bättre än industrin som helhet. Den stora förloraren var järn- och stålverken. Även verkstadsindustrin drabbades av ett fall i relativpriserna, men detta visade sig vara av mera tillfällig natur.

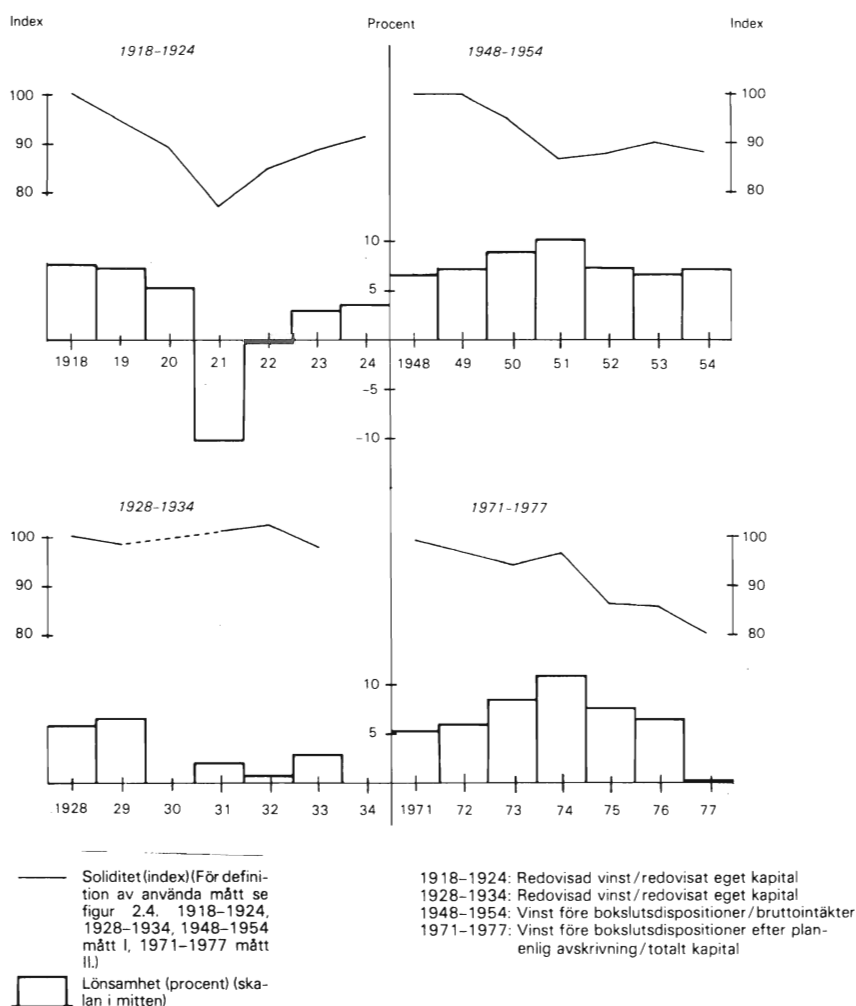
1921 års kris fick mycket svåra finansiella verkningar. Anläggningar och lager hade under inflationen värderats på ett sätt som urholkade den finansiella ställningen. Vinster hade därigenom tagits fram till beskattning och delats ut utan att man var medveten om det stora inflationsinnehållet. Den progressiva företagsbeskattning som införts för att dra in krigskonjunktorens vinster betalades av företagen med upp till två års fördröjning. Under de första fredsåren blev inslaget av inflationsluft i företagens vinster allt större. Företagen inledde då en kortfristig upplåning som sänkte soliditeten. Prisfallet och vinstraset 1921 ledde därför till en katastrofsituation för många företag (figur 3.4). Industrin som helhet visade förlust på 10 % av det redovisade egna kapitalet och soliditeten föll med en sjundedel på ett år.

1921 års kris kan sammanfattningsvis sägas för det första ha varit ett resultat av krigsårens spekulation och felinvesteringar. Efter kriget förelåg nya konkurrensförutsättningar, som ställde stora krav på en ändrad industristruktur. Mycket av det som tillkommit eller överlevt på grund av Första världskrigets ekonomiska drivhusklimat måste läggas ned. För det andra förvärrades krisen av den deflationistiska ekonomiska politik som fördes och som gav företräde åt målet att återställa det mesta av det penningvärde som gått förlorat sedan 1914. Denna politik fick svårare verkningar på industrikonjunktur och arbetsmarknad än som förutsetts. Samtidigt som den tillfogade industrin stora skador, åstadkom den emellertid även en sanering. Mycket sådant som förmodligen inte heller i längden skulle ha visat sig konkurrenskraftigt avvecklades. Denna sanering fortsatte sedan under större delen av 1920-talet och omfattade framför allt järn- och stålindustri samt sågverk.

Industrin som helhet hämtade sig snabbt efter deflationskrisen, som i jämförelse med de senare kriserna i flera avseenden måste betecknas som den häftigaste. I den konjunkturuppgång som började redan 1922 var den viktigaste drivkraften exporten av massa och papper, verkstadsindustrins produkter samt järnmalm. Sveriges export ökade betydligt snabbare än världshandeln (se bl a figur 2.10). Ett annat tecken på utlandets livliga efterfrågan på dessa svenska exportprodukter var den kraftiga förbättring i bytesrelationerna med utlandet (terms-of-trade) som deflationskrisen medförde (figur 3.5). Den snabbhet med vilken ekonomin återhämtade sig

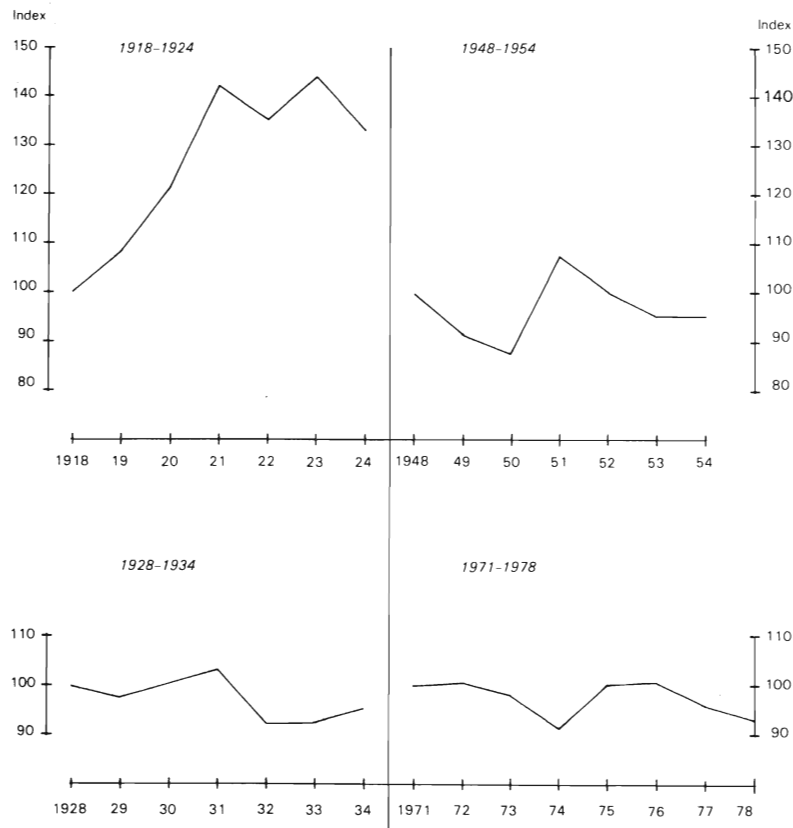
berodde ganska säkert också på att så många företag som var mer eller mindre ohjälpligt konkurrensodugliga fick slås ut. Samtidigt rekonstruerades andra, inte minst finansiellt, och kunde därefter länkas in på nya banor. Industrins förmåga till anpassning var alltså stor under 1920-talet. Mycket talar för att en god grund härigenom lades för 1930-talets gynnsamma utveckling. Priset för denna snabba anpassning var emellertid högt. Som mest var närmare en tredjedel av de fackföreningsanslutna arbetslösa år 1921 och arbetskraften tvingades till stora omflyttningar. Kapitalägarna gjorde enorma förluster och många ruinerades.

Figur 3.4 Utvecklingen av lönsamhet och soliditet 1918–1924, 1928–1934, 1948–1954, 1971–1977

Anm: Jämförelser mellan kriserna vad avser lönsamhetens nivå bör undvikas.

Figur 3.5 Utvecklingen av terms-of-trade 1918–1924, 1928–1934, 1948–1954, 1971–1978

Anm: Terms-of-trade = exportpriser i relation till importpriser.

30-talskrisen: En följd av den internationella depressionen utan betydande strukturella inslag

Den stora internationella depression som inletts i Förenta Staterna 1929 nådde Sverige förhållandevis sent. Ännu 1930 låg industriproduktionen väl så högt som föregående år, som varit ett utpräglat högkonjunkturår. En nedgång hade inletts i stora delar av exportindustrin men den motverkades av att 1920-talets livliga byggnadsaktivitet kulminerade 1930–1931. Först 1931 försvagades konjunktoren på bred front och ett tvåårigt fall i industriproduktionen inleddes (figur 3.1). Även arbetslösheten steg och var störst 1933.

Krisens karaktär och förlopp präglades i mycket större utsträckning än

1920-talets kris av yttre omständigheter. Den blev också en utpräglad utrikeshandelskris. Sålunda föll exportens och importens andel av bruttonationalprodukten med drygt en tredjedel respektive en fjärdedel från nivån i slutet av 1920-talet (figur 3.2). I denna kris fanns inga stora inslag av strukturproblem eller av avveckling av felinvesteringar. Den ekonomiska politiken innehöll dessutom avsevärt svagare och kortvarigare deflationistiska inslag än den hade gjort i början av 1920-talet. Den omständigheten att kronan kom att bli undervärderad sedan guldmyntfoten övergetts bidrog också till att industrin som helhet skadades förhållandevis litet av 1930-talets kris. Soliditeten såsom vi kan mäta den påverkades inte alls, trots att de redovisade vinsterna under 1932 närmade sig noll (figur 3.4). Det innebar att företagen i allmänhet hade betydande reserver att ta fram, något som också antyds av att investeringsaktiviteten länge var anmärkningsvärt livlig (figur 3.1).

Depressionens återverkningar på produktion, sysselsättning och lönsamhet blev kortvariga. Redan 1933, då det utifrån kommande depressionstrycket inte längre ökade, fick de expansionskrafter som grundlagts under 1920-talets år av rekonstruktion och nyorientering nya utlopp. En snabb utveckling inleddes, som sedan kom att sätta sin prägel på resten av 1930-talet. Visserligen skedde en förskjutning i tillväxtens tyngdpunkt från exporttill hemmamarknad, men samtliga branscher omfattades av konjunkturuppgången. De viktiga exportvarorna återfick en stark ställning på världsmarknaden samtidigt som övrig industri, bl a i skydd av den undervärderade valutan, kunde koncentrera sig på en snabbt växande hemmamarknad.

Efter Andra världskrigets slut blev det inte alls samma förlopp som efter Första världskriget av skäl som här inte skall diskuteras, då endast kriserna skall belysas. Den första efterkrigs krisen kom inte förrän i början av 1950-talet.

Koreakonjunkturen: En råvaruboom med snabb anpassning

Koreakrigets utbrott sommaren 1950 medförde ett internationellt konjunkturuppsving med starka inflationistiska inslag. På de internationella råvarumarknaderna rådde ett starkt efterfrågetryck med stora prishöjningar som följd. En snabb uppgång i världshandeln ägde rum.

För den svenska industrin som helhet innebar Korea-konjunkturen en hektisk avslutning på den snabba återhämtning som hade präglat utvecklingen under 1940-talets andra hälft. Såväl importens som exportens andel av bruttonationalprodukten steg med inemot två tredjedelar (figur 3.2) mellan 1949 och 1951. Importens uppgång fördelade sig i stort sett lika över samtliga industrigrenar, vilket torde ha berott på att en lageruppbyggnad förekom i samtliga branscher. Exportökningen hänförde sig däremot framför allt till skogsindustrin, vars export trefaldigades mellan 1949 och 1951.¹ Devalveringen 1949 med i genomsnitt 15 % bidrog till denna utveckling. Högkonjunkturen nådde sin höjdpunkt 1951 och följdes av en minskad industriproduktion året därpå (figur 3.1). Redan 1953 sköt den fart igen, låt vara i en långsammare takt än under de första fredsåren.

Relativprisernas förändringar avspeglade att råvarupriserna snabbt sköt i höjden (figur 3.3). Framför allt steg skogsindustrins och gruvindustrins priser långt snabbare än industripriserna i allmänhet. Mer som en följd av detta än av en ogynnsam egen prisutveckling föll verkstadsindustrins relativpriser. Textilindustrin försökte under 1951 ta ut starkt höjda råvarukostnader i höjda produktpriser med stigande relativpriser för branschen som följd. Man drabbades dock av ett kraftigt bakslag året därpå. När konjunkturen vände nedåt 1952 återgick relativpriserna i stort sett till de relationer som hade rått 1948. Ett undantag gavs dock – gruvindustrin – vars relativpriser fortsatte att stiga i oförminskad takt 1952 och 1953. Först därefter föll de tillbaka något. Att relativpriserna återgick till 1948 års nivå innebar emellertid att basindustrierna – gruvor, skogsindustri samt järn- och stålverk – behöll de gynnsamma relativpriser och den starka ställning som utvecklingen under 1930- och 1940-talen hade gett dem. Som emellertid snart skulle visa sig betecknade dock Korea-konjunkturen kulmen på relativprisernas gynnsamma utveckling.

Finansiellt innebar den nedgång i den ekonomiska aktiviteten som följde efter Korea-konjunkturens höjdpunkt inte någon kris för industrin som helhet (figur 3.4). Även om lönsamheten föll tillbaka i konjunkturnedgången, förblev den på en historiskt sett hög nivå. Däremot föll soliditeten, vilket mer speglade inflationens inverkan på handelskrediterna än en faktisk urholkning av industrins soliditet. Bakom denna till synes odramatiska utveckling döljer sig emellertid stora skillnader mellan branscherna. Skogsindustrin upplevde lysande tider med en mer än dubbelt så hög lönsamhet som industrigenom-

¹ Ohlsson, L, *Utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige 1871–1966*. IUI. Stockholm 1969.

snittet. Långt över skogsindustrin låg i sin tur gruvindustrin med en vinstmarginal på inemot 70 %. Textil- och konfektionsindustrin gick däremot med förlust redan 1952 efter att på 1940-talet ha varit en av de mest lönsamma industrierna.

Sammanfattningsvis kan sägas att Korea-konjunkturen icke rubbade den starka ställning som svensk industri hade efter Andra världskriget. Utanför textil- och konfektionsindustrin samt skoindustrin fanns knappast några betydande strukturella svagheter som man måste klara av genom krympning eller avveckling. Det gällde därför mera att i fortsättningen utnyttja de möjligheter som den internationella utvecklingen, präglad av en snabb återuppbyggnad, gav.

1970-talets stagflationskris: En kombination av många sammanfallande faktorer

I likhet med vad som hände före 1920-talets och 1950-talets kriser utgjorde en internationell lageruppbyggnad och därmed starkt stigande råvarupriser väsentliga inslag i den högkonjunktur som föregick den kris som började 1974. Industriproduktionen ökade snabbt under uppsvinget 1973–1974 (figur 3.1). Med början 1975 föll den sedan under tre år till 1977, då den var nere på en lägre nivå än 1973. Först under 1978 har den visat tecken till återhämtning. Industrins försäljningsnedgång blev ännu brantare eftersom företagen under 1975 och 1976 i stor utsträckning producerade på lager (figur 3.2). Industriinvesteringarna började falla 1977 med 17 %. Nedgången fortsatte under 1978 med ca 13 %.

I den våldsamma prisuppgången blev det betydande relativprisförskjutningar, men dessa var mindre än under 1920-talets deflationskris och Korea-konjunkturen (figur 3.3). Basindustriernas priser steg i konjunkturuppgången snabbare än industripriserna med en kulmen 1975. Därefter föll de och låg 1977 lägre i relation till industripriserna än 1972. Detta skiljer den nuvarande krisen från tidigare såtillvida att i dessa alltid någon av basindustrierna har fått förbättrade relativpriser. Utvecklingen 1971–1977 har i stället betytt en fortsättning på den trendmässiga försämring i basindustriernas relativpriser som ägt rum sedan Korea-konjunkturen bröts. Ett annat särdrag är att verkstadsindustriernas priser följt med i prisstegringarna på ett helt annat sätt än i de tidigare kriserna.

Företagens lönsamhet ökade betydligt under konjunkturuppgången (figur 3.4). 1974 låg den högre än någon gång sedan 1951. Nedgången därefter blev emellertid snabb och djup. 1977 torde industrins resultat ha varit negativt och detta förefaller ha upprepats 1978. Bakom detta döljer sig mycket stora förluster i många företag, särskilt i basindustrierna. Den synliga soliditeten fortsatte den snabba nedgång som inleddes under 1960-talet. 1974 års höga vinster medförde endast ett mindre hack i denna kurva. Även om anläggningsskapitalet prisjusteras och hänsyn tas till dolda reserver, kvarstår denna nedåtgående trend, om än i något mindre grad. Det är också att märka att soliditetens fortsatta fall skett från en nivå som redan tidigare hade sjunkit till inemot hälften av 1950- och 1960-talens.

I den nuvarande krisen är inslagen av strukturella problem större än under någon av de tre tidigare kriserna. Samtidigt skapade den misslyckade löne- och valutapolitiken 1975–1976 extraordinära konjunkturproblem. Ett tecken på de strukturella inslagen är just att basindustriernas relativpriser fallit ända sedan Korea-konjunkturen. Oljemarknadens fundamentala förändring och sjöfartsnäringens kris har vidare på ett dramatiskt sätt skärpt varvsindustrins redan tidigare uppkomna problem. Ett av efterkrigstidens stora utvecklingsblock har därigenom i stora delar raserats. Samtidigt är det i förloppet sedan 60-talet svårt att identifiera någon tung tillväxtindustri, som fortfarande har obruten kraft. De stora delar av svensk exportindustri som haft goda tider under efterkrigstidens långa investeringskonjunktur utomlands har inte längre samma utvecklingsförutsättningar när investeringsverksamheten gått in i ett mera dämpat skede – även under år med konjunkturuppgång.

En stor skillnad mellan dagens kris och de tidigare kriserna är att industrins anpassningsförmåga försämrats sedan 1960-talets mitt. Ett stort antal faktorer, som delvis hänger samman med nya inslag i samhällsutvecklingen i stort, har infört betydande trögheter i möjligheterna att omfördela produktionsresurser på det sätt som all tidigare ekonomisk utveckling byggt på.¹ Det finns mycket som talar för att ett antal krympningsprocesser och avvecklingar, som till slut ändå måste ske, har uppskjutits på grund av detta. Dessa tröghetsfaktorer försvårar sannolikt också en nyorientering i riktning mot nya industriella områden.

I de tidigare kriserna accepterades en ganska hänsynslös anpassning till de prissignaler som gavs. Ett stort antal företag slogs ut och arbetslösheten tilläts stiga till 27 % av de fackföreningsanslutna 1921 och till 23 % 1932.

¹ För en belysning härav se bl a avslutningskapitlet i *Erfarenheter av blandekonomin*, Dahmén-symposiet, utg. av Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm 1976.

Kapitalägarna drabbades av mycket stora förluster. Tidigare kriser blev alltså i detta avseende dramatiska. Det råder ingen tvekan om att den sociala politik som förts med olika medel i 1970-talets kris har förhindrat eller lindrat det mänskliga och sociala lidande som krisen annars sannolikt hade lett till. Mycket tyder dock på att många härav förletts att tro att krisen är betydligt mindre allvarlig än den mot bakgrund av de underliggande orsakerna måste sägas vara. Arbetslöshetstalen under den nuvarande krisen reflekterar inte alls den lediga kapaciteten i ekonomin. I ett mer jämförbart mått på arbetslösheten bör medtas antalet sysselsatta i arbetsmarknadspolitiska åtgärder och undersysselsättningen i företagen. Beräknad på dessa grunder låg arbetslösheten våren 1978 på 8,5 %.¹

I ytterligare ett avseende skiljer sig den nuvarande krisen i hög grad från tidigare kriser, nämligen däri att företagens skuldbelastning blivit så stor. Soliditeten ligger nu mycket lägre än någonsin tidigare sedan industrialiseringens början för 100 år sedan. Sedan Korea-konjunkturen har den synliga soliditeten sänkts från knappt 50 % till ca 20 % i dag (se figur 2:4). Statsmakterna har i viss mån eftersträvat detta, bl a för att penning- och kreditpolitikens möjligheter härigenom ökat. Inte heller företagen har i allmänhet reagerat mot vad som skedde. Man såg framför sig fortsatt expansion och måttlig inflationstakt. Behovet av en buffert i form av hög soliditet ansågs därför ha minskat. Sänkt soliditet hade ju också länge vissa fördelar. Så länge räntabiliteten på totalt kapital översteg låneräntan gav nämligen den sk hävstångseffekten positiva bidrag till det egna kapitalets tillväxt och räntabilitet. Sänkt soliditet ökade då hävstångseffekten. När lönsamheten emellertid sjönk så lågt att den genomsnittliga skuldräntan 1977 och 1978 började överstiga räntabiliteten på totalt kapital, drabbade i stället en negativ hävstångseffekt det egna kapitalet.

En följd av den mycket låga soliditeten har blivit att företagens förmåga att på egen hand bära påfrestningar och utsätta sig för risker avsevärt minskat. En av marknadskrafterna helt styrd utslagningsprocess skulle vid dagens lönsamhets- och soliditetsnivå få katastrofala följder. Staten föranleds därför

1	Antal personer	%
Officiell arbetslöshet 1.1–31.8.1978	96 000	2,3
Sysselsatta i arbetsmarknadspolitiska åtgärder	174 000	4,2
Beräknad undersysselsättning	85 000	2,0
Totalt	355 000	8,5

vidta stödåtgärder av olika slag. Det skyddsnät som hög soliditet kan erbjuda har på så sätt ersatts av andra, såsom subventioner, kreditgarantier, ”mjuka” lån, etc. Detta skyddsnät är sannolikt väl så effektivt som en hög soliditet, när det gäller att förhindra utslagning av företag. Det styrs emellertid mycket litet av de signaler som marknaderna ger och som, om de inte är tillfälliga, återspeglar långsiktiga förändringar i de ekonomiska förutsättningarna, vilka man förr eller senare måste anpassa sig till på ett eller annat sätt.